

2. Книга для записи пожертвованных предметов на Путивльський Преображенський собор, с объяснением причин приношения и другие сведения относящиеся до Собора с 8 февраля 1898 года) (вела соборным старостой И.М. Рябининим с момента поступления его на указанную должность и до самой его смерти). – Фонды ГИКЗ в г. Путивле, л. 5–об.–6.

3. Папка, содержащая переписку по поводу реставрации иконы, отдельного инвентарного номера пока не имеет, описана вместе с делом ПКМ, 121216, вещ. 1734, состоит из 13 листов. Нижеследующие ссылки на документы из указанной папки будут указываться как «Переписка» и номер листа.

4. Григорий Осипович (Иосифович) Чириков (1882, с. Мстёра Вязниковского уезда Владимирской губернии – 5 мая 1936, Москва) – реставратор, иконописец, коллекционер. Репрессирован по обвинению в участии в контрреволюционной организации, реабилитирован в 1959 году. Происходил из семьи потомственных крестьян-иконописцев. Обучался живописи у своего отца иконописца Осипа Чирикова и с 1897 г. начал самостоятельную работу. После смерти отца вместе с братом Григорием унаследовал иконописную мастерскую в Москве. Мастерская поставляла иконы для великого князя Сергея Александровича и Русского музея. С 1918 г. Григорий Чириков стал сотрудником Комиссии по сохранению и раскрытию памятников древнерусской живописи. В 1918 г. в Успенском соборе на Городке в Звенигороде обнаружил «Звенигородский чин» Андрея Рублёва. В 1918–1919 гг. по заданию Комиссии по раскрытию древней живописи в России вместе с И.И. Сусловым и В.А. Тюлиным раскрыл икону «Троица» преподобного Андрея Рублёва. В 1928 г. Григорий Чириков арестовали, но вскоре он был отпущен. Был условно лишен на 3 года права проживать в шести крупнейших городах страны. 17 марта 1931 г. был повторно арестован по обвинению в участии в контрреволюционной организации с участием сотрудников ЦГРМ и вредительстве. Постановлением ОГПУ от 2 августа 1931 г. осужден на три года исправительно-трудовых лагерей. Был этапирован в Котлас. Сведения об освобождении и месте жительства Г.О. Чирикова в 1934–1936 гг. неизвестны. Из записок И.Э. Грабаря известна дата смерти Григория Чирикова – 5 мая 1936 г. Место захоронения неизвестно. Реабилитирован в 1959 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Чириков_Г.О.

Протоієрей Олександр Чурочкін. Чудотворна ікона «Знамення-Новгородська» з путивльського Преображенського собору

Стаття розповідає про одну з втрачених святинь путивльського Преображенського собору – чудотворну ікону Знамення. Вперше публікуються цікаві дані, що стосуються реставрації ікони в 1911 році, зроблена спроба простежити долю ікони після закриття собору на початку 30-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: путивльський Преображенський собор, ікона Знамення, Чириков, Рябинін.

Protopriest Alexander Churochkin. The miraculous icon of the Sign (Znamenie) from Putivl Transfiguration Cathedral

The article tells about one of the losted relics of Putivl Transfiguration Cathedral – the miraculous icon of the Sign (Znamenie). For the first time published interesting data concerning the restoration of the icon in 1911, an attempt to trace the fate of the icon after the closure of the cathedral in the early 30-ies of the twentieth century.

Key words: Putivl Transfiguration Cathedral, the icon of the Sign, Chirikov, Ryabinin.

05.04.2016 р.

**КРОЛЕВЕЦЬКА КРАМНИЦЯ «ТОРГСИН»
У ПЕРСОНАЛІЯХ**

В даній статті автор, використовуючи широке коло архівних документів, розглядає невідомі раніше сторінки з історії функціонування крамниці «Торгсин» у Кролевеці. Особлива увага приділена поновленню імен працівників крамниці «Торгсин».

Ключові слова: система «Торгсин», Кролевець, крамниця, біографія.

Події першої половини 1930-х рр. обіймають в історії України особливе місце. Насамперед це пов'язано з Голодомором 1932–1933 рр., який забрав життя мільйонів наших співвітчизників. Саме в цей період на історичній арені з'явилася і досить швидко зникла організація під дивною назвою «Торгсин». Походила вона від російського словосполучення «торговля с иностранцами», хоча у пам'яті десятків тисяч громадян СРСР залишилася місцем, де в обмін на золоті та срібні монети, побутові вироби з цих металів, коштовне каміння, іноземну валюту можна було придбати буханець хліба чи мішок борошна.

Десятиліттями радянська влада приховувала інформацію про систему. Поодинокі згадки Торгсину в працях радянських економістів давали винятково поверхові знання про сутність системи. Систематичне вивчення ж історії об'єднання розпочалося на початку 1990-х рр. Першими даною проблематикою зацікавилися О.О. Осокіна та В.І. Марочко. На сьогодні у їхньому доробку з два десятки статей, присвячених Торгсину, і одна монографія [1]. Останнім часом дедалі більшої популярності набуває регіональний напрямок досліджень, який започаткував В.І. Марочко [2]. Окремим об'єктом і крамницям свої статті присвячували І.В. Павлова [3], О.Ю. Орешкін [4], О.Ю. Мельничук [5], І.В. Шуйський [6], О.Д. Попов [7]. Попри збільшення кількості публікацій, які прямо чи опосередковано стосуються Торгсину, поза увагою дослідників залишаються люди, які там працювали.

Отже, актуальність пропонованої розвідки зумовлена необхідністю пошуку та поновлення імен співробітників об'єднання в Україні. Стосується це як великих університетів у великих містах, так і осередків у районних центрах, як, наприклад, у Кролевеці. Місцевій крамниці автор вже присвячував статтю [8], проте в ній не акцентувалася увага на персоналіях. Натомість саме директор та його підлеглі були своєрідним обличчям Торгсину. Від їхньої компетентності та вмінь залежав успіх як одного торговельного пункту, так і усієї системи загалом. Вони контактували з клієнтами, від них залежали прибутки об'єднання, санітарний стан магазину, якість продуктів, що продавалися відвідувачам. Інформація

про персонал Кролевецької крамниці «Торгсин» розпорошена по архівним справам архівних установ Чернігова, Сум та Києва, до того ж вона досить фрагментарна. Не менш важливим джерелом є спогади очевидців тих подій, передусім людей, які особисто відвідували місцевий осередок системи.

На початку січня 1933 р. керівником філії у Кролевіці призначали члена КП(б)У Михайла Єфимовича Абрамченка [9, арк. 20]. Про його походження відомостей обмаль. Народився він 1901 р. у родині робітників, освіту здобув нижчу, за фахом – продавець [10, арк. 6]. На залагодження усіх організаційних моментів та відкриття восьмої за рахунком крамниці об'єднання в області (вже працювали магазини у Чернігові, Ромнах, Конотопі, Ніжині, Новгороді-Сіверському, Глухові, Прилуках) Чернігівська обласна контора «Торгсин» дала йому дві декади. Сама ідея про представництво системи в райцентрі визріла наприкінці осені 1932 р. 18 листопада в Кролевець завітав керівник Конотопського відділення «Торгсин» Я.К. Долгозвяг, який спробував підшукати зручне місце для облаштування пункту скуповування золота [8, с. 311].

Михайло Єфимович не вклався у відведені йому строки, хоча затримка виявилася не надто великою. 2 лютого 1933 р. керівника адмінвідділу обласної міліції проінформували, що у Кролевіці на Площі Свободи (раніше – Базарна площа) відкривається магазин «Торгсин». Наступного дня крамниця почала обслуговувати зголоднілих місцевих жителів та селян з навколишніх сіл, які понесли до неї свої родинні скарби. Обласне керівництво схоже не мало суттєвих претензій до М.Є. Абрамченка, тому без зайвих зволікань затвердило його кандидатуру на посаді директора торговельного пункту у Кролевіці. Той розміщувався у «великому, одноповерховому, цегляному будинку, майже в самому південно-східному кінці майдану... Від вулиці двоє або троє вікон від майдану були затулені зсередини віконницями або тільки забиті дошками. Вітрина крамниці, яка на ніч зачинялась згортаючою залізною занавіскою і потім замикалась зсередини замком, була майже вся заставлена буханцями хліба, консервами та пакунками різних виробів і харчів. У верхній частині вікна, на нитках та мотузках, звисали ковбаси та пакунки сиру» [11, с. 137].

До середини 1934 р. постать М.Є. Абрамченка особливо не фігурує на сторінках торгсинівських документів, хіба що згадаймо попередження про неприпустимість відпуску товарів за радянські знаки (липень 1933 р.), схвальні відгуки («задовільно», «ініціативний») на його адресу, датовані травнем 1934 р., та отриману ним премію «за перевиконання травневого плану та чітку роботу» [12, арк. 100; 13, арк. 48; 14, арк. 28]. Надалі ж переважають негативні відгуки на роботу Михайла Єфимовича. Так, 10 вересня 1934 р. «Конкурсний листок

Конкурсної комісії Чернігівської обласної контори «Торгсин»» повідомляв, що М.Є. Абрамченка зарахували до переліку працівників, які «ганебно відстають в боротьбі за виконання плану» [15, арк. 2]. Це означало, що крамниця не виконувала плану мобілізації валютних цінностей, а це могло коштувати директору посади. Крім того, осередок міг потрапити до категорії нерентабельних, тобто його могли ліквідувати.

Наприкінці грудня 1934 р. над М.Є. Абрамченком нависла загроза звільнення. Йому оголосили догану з попередженням і зобов'язали виправити численні «неподобства» у роботі торговельного пункту. Так, під час інвентаризації комісією був зафіксований факт привласнення директором дитячих валянок, сукні та годинника (ходики). Їхню відсутність Михайло Єфимович спробував пояснити тим, що валянки він узяв у рахунок пайка, хоча це було прямим порушенням розпоряджень об'єднання, сукню відвіз у Конотоп на продаж, де передав приватній особі, а годинник відніс додому. Членів комісії це не переконало. Для них дії директора були ні що інше, як крадіжка державного майна. Крім того, М.Є. Абрамченко проігнорував більшість зауважень, які йому висловили під час попередньої перевірки. Мова йде про неприпустимість використання неклеюваних ваг, необхідність оформлення вітрин, дотримання товарного сусідства під час зберігання продуктів. У доповідній записці на ім'я обласного уповноваженого Наркомзовнішторгу М.Н. Полонського зауважувалося, що гас в осередку продовжують зберігати разом з борошном, а оселедці з рисом [16, арк. 159–160].

«Злочинне, безвідповідальне, халатне» відношення Михайла Єфимовича до своїх обов'язків призвело до псування 75 кг пшона, яке з незрозумілих причин зберігалось у вологому місці. На думку керуючого Чернігівською обласною конторою «Торгсин» Е.М. Рудаєва, таке ставлення директора Кролевецької крамниці до роботи заслуговувало на покарання – зняття з посади з направленням справи до суду. Мабуть, М.Є. Абрамченко відчув небезпеку, адже на найближчій нараді керівників торгсинівських осередків області (проходила 13 січня 1935 р.) визнав свою провину та пообіцяв стати «зразковим директором». Привселюдне каяття Михайла Єфимовича справило належне враження на керуючого облконторою. Присутні вирішили пом'якшити покарання, замінивши його на сувору догану з попередженням [17, арк. 178; 18, арк. 15].

Належних висновків з цього зроблено не було. У липні 1935 р. особлива інспекція знову перевірила стан справ у Кролевецькій крамниці «Торгсин» і констатувала – М.Є. Абрамченко не виконав своїх обіцянок. Були зафіксовані випадки отримання на залізницю вантажів з явною нестачею (6 кг), про що не було складено жодного акту. Подібна халатність

директора завдала збитків об'єднанню на 23 крб. Вибачити її обласне керівництво вже не побажало. Михайла Єфимовича звільнили з роботи, а справу вирішили передати до суду [19, арк. 219]. Подальша доля М.Є. Абрамченка залишається невідомою.

Штат торгсінівської крамниці у Кролевеці був невеликий – 5–6 осіб. Український письменник Григорій Сірик у своїх споминах розповідав, що за прилавком працювало чотири продавці «з мокрими, від поту, спинами і спітнілими обличчями», вони «вертілися справно і швидко»; ще один «молодий, високий і плечистий» співробітник перебував у залі з клієнтами, він же зустрічав тих біля дверей магазину; «поважний і вгодований чоловік» обіймав посаду рахівника (оформлював товарні ордери Торгсину, які виконували роль внутрішніх грошей); «чоловік в окулярах» займався оцінкою коштовностей у пункті скуповування цінностей [11, с. 137–139].

Посаду старшого продавця та одночасно помічника директора крамниці з 28 січня 1933 р. обіймав Іван Андрійович Бережний [14, арк. 14 зв.]. Народився він 1893 р., освіту здобув початкову, в лавах комуністичної партії не перебував. У 1929 р. під час роботи у Кролевецькому міському споживчому товаристві І.А. Бережний не пройшов перевірку та був «вичищеним». Йому інкримінували «безвідповідальність у роботі». З таким рішенням Іван Андрійович категорично не погодився і спробував його оскаржити. Справу переглянули, після чого покарання замінили на сувору догану. В лютому 1934 р. комісія з перевірки апарату вже Кролевецької філії «Торгсин» підтвердила, що недоліків у роботі І.А. Бережного вона не помітила [20, арк. 19]. Проблеми у Івана Андрійовича почалися одночасно з його керівником, тобто на початку 1935 р. За недбалість та халатне відношення до проведення інвентаризації йому оголосили сувору догану з попередженням [18, арк. 15]. Як далі склалася його доля, прослідкувати не вдалося.

Відтворити ім'я ще одного продавця крамниці у Кролевеці вдається завдяки розлогим спогадам згаданого вище Григорія Сірика. Звали його Пилип Іванович Бабак і він був колишнім сусідом оповідача. Продавець порадив Г. Сірику віднести коштовності до приймального пункту, а потім повернутися до крамниці. Додамо, що Пилип Іванович з розумінням поставився до свого колишнього сусіда, порадивши тому придбати борошно замість печеного хліба [11, с. 138–140]. Ім'я П. І. Бабака не зустрічалося нам на сторінках архівних документів. Невідомими залишаються й прізвища інших продавців Кролевецької крамниці «Торгсин».

Скуповуванням цінностей у Кролевеці займався Й.Г. Виноградов. Народився він у 1894 р., був позапартійним, за фахом – годинникар. На посаді оцінювача Й.Г. Виноградов значився з моменту

відкриття осередку системи. Ймовірно, що саме про нього згадував Григорій Сірик у своїх споминах: «... біля заграбованого віконця сидів чоловік в окулярах. Коли я наблизився до віконця, чоловік в окулярах поспішно підхопився з-над столу, над яким він щось розглядав крізь лінзу, і станув з боку віконця» [11, с. 138]. У лютому 1934 р. комісія з перевірки апарату Кролевецької крамниці «Торгсин» поінформувала, що Й.Г. Виноградов неухважно ставився до своїх обов'язків, а працівники ДПУ повідомляли про факти зловживань. У підсумковому протоколі засідання комісії зазначалося, що оцінювача цінностей у Кролевеці необхідно звільнити з роботи [20, арк. 19]. Ймовірно так і сталося.

Отже, поєднання архівних документів зі спогадами очевидців дозволило поновити імена чотирьох працівників Кролевецької крамниці «Торгсин». На своїх посадах вони пропрацювали достатньо довго, що не є типовим в порівнянні з іншими осередками системи в області. Незважаючи на це, персонал не зміг підтримувати роботу торговельного пункту на належному рівні або утриматися від можливості збагатитися за рахунок об'єднання та покупців. Дана проблематика потребує подальшого вивчення, адже саме працівники на місцях були обличчям Торгсину, визначали як його успішність, так і невдачі.

Посилання

1. Осокіна Е.А. За зеркальной дверью Торгсина / Е.А. Осокіна // Отечественная история. – 1995. – № 2. – С. 86–104; Її ж: Золото для індустріалізації: «Торгсин» / Е.А. Осокіна. – М.: РОССПЭН, 2009. – 592 с.; Її ж: Торгсин в советской экономической системе 1930-х годов / Е.А. Осокіна // Труды Института российской истории РАН. – 2013. – № 11. – С. 206–226; Марочко В.І. «Торгсин»: золота ціна життя українських селян у роки голоду (1932–1933) / В. Марочко // Український історичний журнал. – 2003. – № 3. – С. 90–103; Його ж: Обмін побутового золота на хліб в Україні періоду Голодомору 1932–1933 років / В. Марочко // Український історик. – 2008. – № 3–4. – С. 194–209.
2. Марочко В. Торгсини Києва в роки голодомору / В. Марочко // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К., 2009. – Вип. 15: У 2-х ч. – Ч. 2. – С. 63–77; Його ж: Голодомор 1932–1933 років на Донбасі. – К., 2015. – 96 с.
3. Павлова І. В. Торгсини в Західно-Сибірському краї / І.В. Павлова // Экономика и организация. – 2003. – № 3. – С. 162–169.
4. Орешкин О.Ю. Организационно-правовые мероприятия по противодействию хищениям и злоупотреблениям в работе торговой сети Ивановской областной конторы Торгсина в 1933–1935 гг. / О.Ю. Орешкин // Вестник Владимирского юридического института. – 2012. – № 4. – С. 162–165; Його ж: Некоторые особенности правового регулирования реализации карточной системы по линии внутренней торговли СССР в первой половине 1930-х гг. (на примере работы торговой сети Владимирской межрайонной базы Торгсина) / О.Ю. Орешкин // Вестник Владимирского юридического института. – 2013. – № 3. – С. 164–168.
5. Мельничук О. Система ВУК «Торгсину» на Київщині: організаційна структура / О. Мельничук // Питання історії України: зб. наук. ст. – Чернівці, 2009. – Т. 12. – С. 264–267; Її ж: Київська обласна контора «Торгсину» (1931–1936 рр.):

становлення та функціонування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спеціальність 07.00.01 «Історія України» / О.Ю. Мельничук. – Київ, 2015. – 18 с.

6. Шуйський І.В. Торгова мережа «Торгсин» у столиці Радянської України в 1932–1933 роках / І.В. Шуйський // Голод в Україні у першій половині ХХ століття: причини та наслідки (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947): матеріали Міжнар. наук. конф. – К., 2013. – С. 163–169; Його ж: Всеукраїнська контора «Торгсин» у Харкові в 1932–1934 роках / І.В. Шуйський // *Studia Slobozhanica: Матер. міжнар. наук.-метод. конф.* – Харків: ФОРТ Тарасенко В.П., 2016. – С. 86–90.

7. Попов А. Деятельность в Крыму Всесоюзного объединения по торговле с иностранцами в СССР (1931–1936 гг.) / А. Попов // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «История». – 2007. – Т. 20. – № 1. – С. 66–72.

8. Горох М.В. Торгсин у Кролевіці / М.В. Горох // Сіверщина в історії України: зб. наук. праць. – К. – Глухів, 2015. – Вип. 8. – С. 310–315.

9. Державний архів Чернігівської області (далі – Держархів Чернігівської обл.), ф. Р-1369, оп. 1, спр. 49, 70 арк.

10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 4051, оп. 1, спр. 33, 392 арк.

11. Сірик Г. Під сонцем обездолених / Г. Сірик. – Торонто, 1983. – Ч. 3. Сирітськими стежками. – 1983. – 231 с.

12. Держархів Чернігівської обл., ф. П-616, оп. 1, спр. 379, 124 арк.

13. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-2063, оп. 1, спр. 330, 291 арк.

14. Державний архів Сумської області, ф. Р-1615, оп. 1, спр. 1, 40 арк.

15. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-2063, оп. 1, спр. 543, 6 арк.

16. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-2063, оп. 1, спр. 334, 237 арк.

17. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 150, 224 арк.

18. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-5599, оп. 1, спр. 88, 59 арк.

19. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-2063, оп. 1, спр. 578, 350 арк.

20. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-1369, оп. 1, спр. 87, 34 арк.

Горох Н. В. Кролевецкий магазин «Торгсин» в лицах

В данной статье автор, используя широкий круг архивных документов, рассматривает неизвестные ранее страницы из истории функционирования магазина «Торгсин» в Кролевец. Особое внимание уделено восстановлению имен работников магазина «Торгсин».

Ключевые слова: система «Торгсин», Кролевец, магазин, биография.

Horokh M. V. Krolevets «Torgsin» store in personalities

In this article the author using the wide circle of archive documents examines previously unknown pages of «Torgsin» history in Krolevets. The special attention is spared to renewal of workers' names of Torgsin's shop.

Key words: system of «Torgsin», Krolevets, store, biography.

03.02.2016 р.

УДК 94(477):355.442/424«1941»

А.В. Федин

БОЙ ЗА ЭСМАНЬ 30 СЕНТЯБРЯ 1941 ГОДА

В статье на основе работы с документами российского, американского и немецкого военных архивов, а также иностранной литературы предпринята попытка реконструировать один из первых боёв, который произошёл на левом фланге Брянского фронта в районе посёлка Эсмань между частями немецкой 4-й танковой дивизии и частью сил Оперативной группы Ермакова (121-я танковая бригада и 283-я стрелковая дивизия) в ходе начавшегося 30 сентября 1941 года наступления немецких войск на Москву.

Ключевые слова: операция «Тайфун», село Эсмань, 4-я танковая дивизия, 121-я танковая бригада, танки.

Осень 1941 года – это одновременно трагические и героические страницы в боевой летописи Второй мировой войны. Несмотря на то, что от тех событий нас уже отделяет более 70 лет, а по военной теме написаны тысячи книг и публикаций, сняты сотни различных фильмов и передач, тем не менее, остаётся ещё немало «белых пятен» и малоизвестных страниц. Как правило, основное внимание историков и исследователей по-прежнему сосредоточено на наиболее масштабных и поворотных сражениях, а менее масштабные боевые действия остаются незаслуженно забытыми. При этом всё фокусируется на описании деятельности командного состава, а также действий крупных войсковых объединений и соединений (армий, корпусов и дивизий), практически не опускаясь до уровня батальонов, рот, отдельных подразделений и экипажей боевых машин. Однако любое масштабное сражение всегда распадается на тысячи составляющих его малоизвестных боёв за безымянную высоту, небольшой посёлок, не обозначенный на штабных картах рубеж.

Никаких отдельных специальных исследований и публикаций, посвящённых именно боевым действиям на левом фланге Брянского фронта осенью 1941 года, а уж тем более конкретным боевым эпизодам, к сожалению, пока нет. Лишь в последних работах современных иностранных авторов, в частности Zetterling N., Frankson A. «The Drive on Moscow 1941» (Havertown, 2013) и Forczyk R. «Tank Warfare on the Eastern Front 1941 – 1942» (Barnsley, 2013), основанных на широком спектре различных исторических источников, этим вопросам уделено немного внимания. Но в силу того, что эти работы носят прежде всего общий обзорный характер, конкретики и детализации боевых действий на левом фланге Брянского фронта в них немного.

Целью данной статьи является попытка на основе работы со ставшими доступными документами из отечественных и зарубежных архивов, иностранной литературой и фотоматериалами составить по возможности наиболее полное, детальное и достоверное